

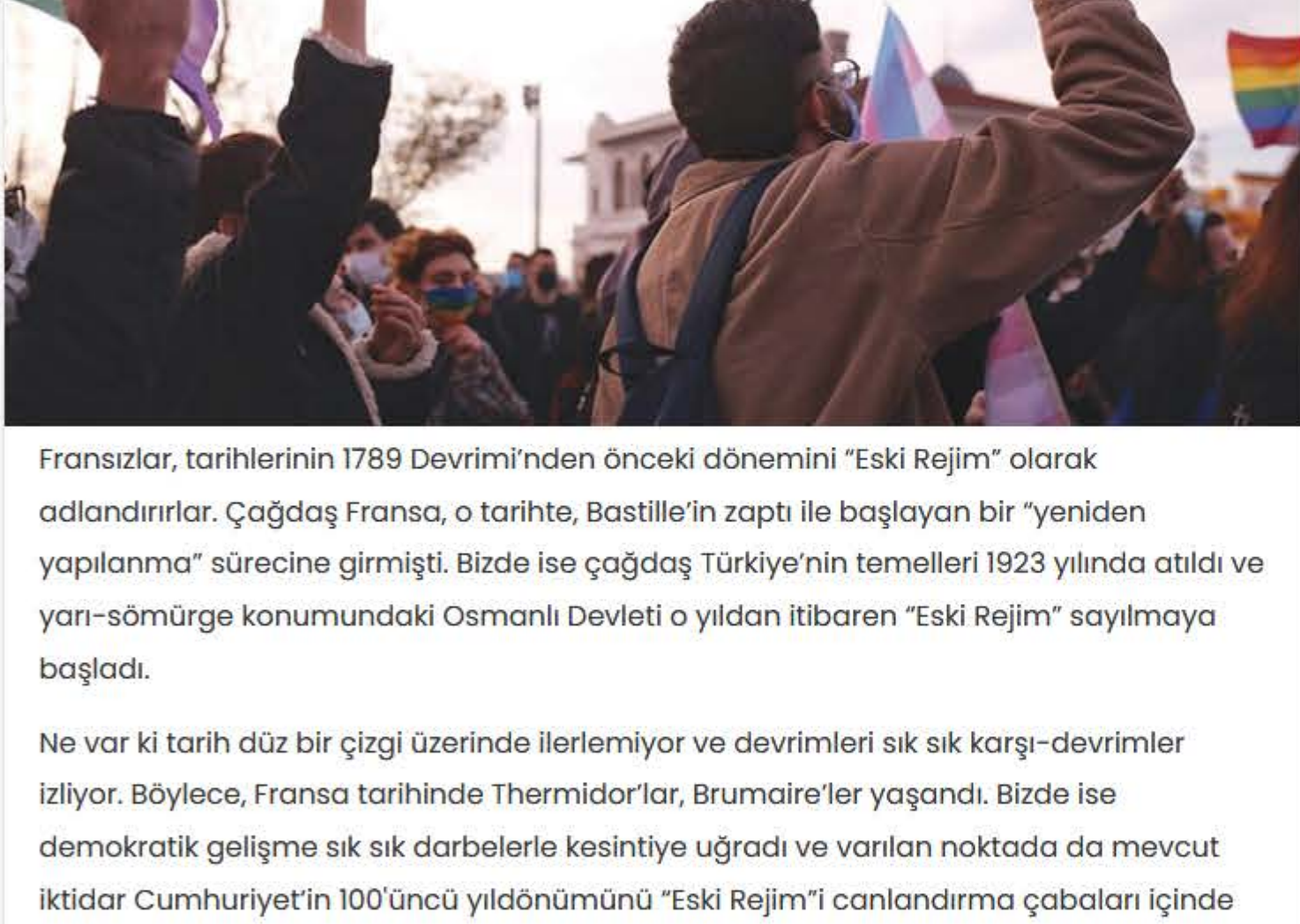
TANER TİMUR

taner.timur@superonline.com

2021.02.07 09:05

Medrese, üniversite ve demokrasi kavgası

Üniversite sadece öğrencilerin dersleri izleyerek bilgi edindikleri, kişiliklerini geliştirdikleri bir kurum değildir. Aynı zamanda gençlerin bir arada yaşadığı, dostluklar kurduğu, ortak idealler geliştirdiği bir ortamdır. Bu nedenle sınıf çıkarlarını aşan, baskı ve zulme en çok direnenler de onlar ve onlarla aynı ruhu taşıyan hocaları olur.

Fransızlar, tarihlerinin 1789 Devrimi'nden önceki dönemini "Eski Rejim" olarak adlandırdılar. Çağdaş Fransa, o tarihte, Bastille'in zaftı ile başlayan bir "yeniden yapılanma" sürecine girmişti. Bizde ise çağdaş Türkiye'nin temelleri 1923 yılında atıldı ve yarı-sömürge konumundaki Osmanlı Devleti o yıldan itibaren "Eski Rejim" sayılmaya başladı.

Ne var ki tarih düz bir çizgi üzerinde ilerlemiyor ve devrimleri sık sık karşı-devrimler izliyor. Böylece, Fransa tarihinde Thermidor'lar, Brumaire'ler yaşıyor. Bizde ise demokratik gelişme sık sık darbelerle kesintiye uğruyor ve varılan noktada da mevcut iktidar Cumhuriyet'in 100'üncü yıldönümünü "Eski Rejim'i canlandırma çabaları içinde kutlamaya hazırlanıyor.

Fransa, 19'uncu yüzyılda yirmi yılını III. Bonapart diktası altında geçirmişti; bizler ise 21'inci yüzyılda III. Abdülhamid rejimini önmeye çalışıyoruz. Yeni Anayasa ile adeta "Saltanat" yetkileriyle donatılan Cumhurbaşkanı bunu da yetersiz buluyor, kavramları tersine çeviriyor ve artık kendisini "devrimci", 1923-1950 yıllarını da uzatmalı bir "eski rejim" dönemi sayıyor.

Sayıyor ve karalıyor. Daha geçenlerde, TÜBİTAK ve TÜBA bilim ödülü töreninde, AKP'nin öğretim alanındaki başarılarını "ilim ve irfan medeniyetine sahip çıkma"yla açıklıyor ve "daha önceki dönemlerde kısırlı ideolojik bakış açılarıyla kurulan tüm bariyerleri kaldırdık" diyor. Yeni dönemde ise benlerce bilim insanının sorgusuz sualsiz üniversitenden uzaklaştırıldığı, mahkemelere sevk edildiği, hatta -12 Eylül sansurasının bile yapmadığı şekilde- başka yerde çalışmalarını da engellendiği unutulmuştu. Bu yüzden çaresiz kalan, intihara sürüklenenler bile olmuştu.

"Yeni Rejim'in yükseköğretim anlayışı buydu ve bu anlayışla Başkan Erdoğan medreseleri de övabiliyor. İmam hatiplere yaptığı bir konuşmada "Açık konuşuyorum" diyordu, "Osmanlı'nın son dönemlerinde ülkenin en önemli ilim ve irfan kaynakları olan medreselerin yozlaşması büyük sıkıntıya yol açmıştır. Cumhuriyetle birlikte bunların toptan kaldırılması ise daha büyük bir kayıp ve boşluğa neden olmuştur" (10 Mayıs 2016). "Yozlaşmış", hatta Abdülhamid döneminde -Ş. Mardin'in ifadesiyle- "asker kaçakları için bir sığınak" haline gelmiş medreselerin bile bugün övgü konusu olması gerçekten ibret vericiydi. (Türkiye'de Din ve Siyaset, 2004, s. 50).

Her toplumsal kurum tarihi bir gelişmenin ürünüdür ve nitelikleri de toplumsal evrim ve devrimler seriminde şekillenir. Bu bağlamda "üniversite" de Ortaçağ'da doğdu ve din adamları yetiştiren, ilim ve ilahiyatı tekelinde tutan bir kurum olarak şekillendi. Bu "Karanlık Çağ'da özgür akıl kutsal dogmaların esiri olmuş. Eski Yunan düşünürleri bile bu anlayışla okunmaya başlanmıştı. Hıristiyan üniversiteleri de, İslam medreseleri de bu zihniyetle Aristo'yu "Muallim-i Evvel" ilan etti ve düşüncelerini dondurarak klişeleştirdiler.

Bu "sentez"i zorlayan, felsefeyi savunan, özgür akıl lehinde tezler geliştiren İbn Rüşd gibi düşünürler de sonunda lanetlendi, mahkûm edildi, sürgüne yollandı. Kelam ve fıkıh, özgür düşünceye geçit vermiyordu.

F. Engels "ilahiyat, zamanla ya özgür bir felsefeye dönüşür ya da kör bir inanç haline gelir" demişti (1844). Düşünce alanında Batı'yla İslam dünyası arasındaki farkın anahtarı tam da bu sözcüklerde yatmaktadır. Bunu ilk anlatanların ve bu yönde köklü bir dönüşüme yol açan düşünürlerin başında da Descartes geliyordu.

Descartes (1596-1650) Cüzvit okullarında okumuş ve inancına da sadık kalmış bir düşüncüydü. Yine de "Metafizik Meditasyonlar"ında ilahiyatçılara sesleniyor ve onlara "aklınızı kullanın" diyordu. Ona göre ilahî gücü kavramanın en sağlıklı aracı ancak özgür akıl ve kuşkucu düşünce olabilirdi. Ne var ki Sorbon'lu ilahiyatçılar onu dinlemediler ve Kilise de kendisini aforoz etti.

Yine de sonunda kazanan Descartes oldu. Akılcılık, Sorbon'da olmasa bile özgür akademilerde, "salon"larda, sivil toplum kuruluşlarında giderek ağır baskıyı yendi ve Aydınlanma yüzyılı da bu tohumların yeşermesiyle hayat buldu. Descartes'dan yüz yıl kadar sonra, Diderot, ilahiyat sultasından kurtulamamış Sorbon'u eleştiriyor ve ilk modern üniversitenin planını yapıyordu. Yeni üniversite, "bir ulusun bütün çocuklarına fark gözetmeden kapılarını açan" ve "evrensel bilimi kucaklayan" bir kurum olacaktı.

Diderot, "yeni üniversite"nin Fransa'da, mutlak monarşi altında kurulabileceği konusunda iyimser değildi ve bu yüzden de planını "aydınlanmacı" eğilimler yaşadığı II. Katerina'ya yollamıştı. Yanıldığı nokta da bu oldu. Aslında bir kültür devrimi yaşayacağı ve yüksek öğrenimde akılcılığa elverişli koşullar yaratan ülke Rusya değil, Almanya'ydı. Ve bu ülkede üniversite kavgasının başını da Immanuel Kant çekiyordu.

Kant (1724-1804), bir üniversite mensubuydu ve kavgasını da üniversite bünyesinde yürütüyordu. Ona göre üniversiteyi kökten değiştirmek, bunun için de önce bu kurumlarda ilahiyat yerine özgür felsefeyi egemen kılmak lazımdı. Bu bir "Fakülteler kavgası" idi ve bu başlık altında bir de kitap yazdı (1798). Felsefede "üstün bir emir makamı" olmadığı için, felsefe fakültesi, ilahiyatçıların sultasından kurtarılmalı ve "sadece akıl tarafından konulmuş yasalara uyacak biçimde" yapılanmalıydı. Ana fikir buydu. Bu fikir 19'uncu yüzyılın ilk yıllarında tüm filozoflar tarafından tartışıldı ve son noktayı da Wilhelm von Humboldt koydu.

Bir dil bilgini ve siyaset adamı olan Humboldt, kapitalizmin hızla geliştiği bir toplumda yaşayıyordu ve bu başlıkta Fransız devriminin siyasal ilkeleri ile Alman romantizmi ve felsefesi kavramlarıyla bakıyordu. Alman romantizmi kendisini Eski Yunan'a, Alman felsefesi de Kantçı rasyonalizme ve idealizme götürüyordu. Sermaye birikimi ve burjuva hegemonyasının öüne geçilemezdi; ne var ki "ideal üniversite" yine de maddi üretimi, verimliliği ve kâr dürtülerinin esiri olmamalıydı. "Humboldt Üniversitesi" 1809 yılında, Almanya'da, bu anlayış üzerine kuruldu ve ilk "modern üniversite" olarak da diğer Batı üniversitelerine örnek oldu. Sınıflı toplumlarda uğruna savaşılması ve aşılması gereken bir ideal teşkil ediyordu.

Berlin'de Humboldt Üniversitesi kurulurken Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut hükümdardı. Denilebilir ki bu sultanın saltanat yılları (1808-1839) Osmanlı tarihinde en köklü dönüşümün yaşandığı yıllar oldular. Bir yandan "Tercüme Odası" kurularak, Arapça, "bilim dili" olma tekelini kaybediyor; dahası, batılı ülkelere öğrenci gönderilmeye başlanıyor, fakat öte yandan da, devlet, Yeniçeri ordusunu -ıslah edeceğine- katli ediyor ve "Nizam-ı Cedid" batılı uzmanların ve subayların eğitime emanet ediliyordu.

Böylece girilen dönemde Tanzimat paşalarının başarıları da "Doğu Sorunu" adı verilen oyunda sergiledikleri ustalığa değskendi. Osmanlı Devleti'nde yüksek öğrenimde "medrese"den "darülfünun"a geçme çabaları ve koşullarda başlıca.

Bu konuda ilk girişim 1845'te oldu. Bir "Maarif Meclisi" kurulmuş ve Mustafa Reşit Paşa'nın telkiniyle bir de "Darülfünun tasarı" hazırlanmıştı. Yeni kuruluş için İtalyan mimar G. Fossati'ye bir de bina ismarlandı. Ne var ki başnaz ulema Müslüman gençlerin gayrimüslimlerle bir arada okumasına karşı çıkıyor, üstelik binanın Ayasofya Camisi civarında açılmasını da şiddetle kınıyordu. Bu yüzden işler uzadı, araya Kırım Savaşı ve mali sıkıntılar girdi ve ancak 1869'da 49 maddesi bir "Darülfünun" kurulmasına ayrılmış bir "Maarifi Umumiye Nizamnamesi" hazırlanmasıyla yeni bir adım atılabildi.

Yeni kuruluşa bin kadar öğrenci başvurmuş, programa iddialı dersler konmuş, bina da hazır hale gelmişti. Yine de açılış biraz gecikerek 1870 Ramazanı'nın ertesine sarktı. Medreseli öğrencilerin çoğu cami dışındaki zamanlarını "cerre giderek", yani yurdun dört bir yanında vazalar vererek geçiriyorlardı. Hayatlarını böyle kazanıyorlardı; dömelerini beklemek lazımdı.

Zamanın Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın "Medrese-i İlimiye" dediği yeni kuruluş o sırada İstanbul'da bulunan İslam reformisti Cemaleddin Afgani'nin bir konferansıya açıldı. Oysa bu, muhafazakâr ulemayı hoşnutsuz kılan bir olaydı. Üstelik, Mürşit, konferansında peygamberliği "sanat" gibi sunmuş, ulemayı büsbütün öfkelendirmişti. Nitekim muhalefet giderek arttı ve bu ikinci girişim de kısa süreli oldu. "Darülfünun" üç yıl sonra, 1873'te kapatılıyor, fakat Osmanlı Üniversitesinin öyküsü bununla da bitmiyordu.

Aslında Medrese-i İlimiye kapatılırken Galatasaray Sultanisi bünyesinde yeni bir girişim başlanmış, yeni okula müdür tayin edilen Sava Paşa'nın teyimiyle "fidanlığa yeni bir tohum" ekilmişti. Üstelik artık dersler de herkese açık konferanslar (1) olmaktan çıkılarak düzenli hale geliyor ve Darülfünun'a hukuk, fen, edebiyat alanında yeni birimler ilave ediliyordu.

Ne var ki üç yıl sonra tahta çıkan Abdülhamid'in bunlara ihtiyacı yoktu. Kendisi, ülkeyi, daha sonra en ateşli muhalefet yuvalarına haline gelececek İslam Harbiye, Tıbbi ve Mülkiye kadrolarıyla yönetebiliirdi. Böylece 1881 yılında Darülfünun-u Sultanî'nin derslerine son verildi.

Yine de, yirmi yıl kadar sonra, kısmen artan muhalefeti yatıştırmak amacıyla, kısmen de Said Paşa'nın telkini ve "imaj politikası" baskısıyla yeni bir tecrübe başlayacak, bu kez de "Darülfünun-u Şahane" sessiz sedasız devreye girecekti. Bu son girişim, İkinci Meşrutiyet atmosferinde az çok yenilenmiş bir zihniyetle, 1933 reformuna kadar varlığını sürdürülecekti.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan ikiliklerle dolu, felsefecilerle kelamcıların, hukukcularla fıkıhçıların bir arada yaşadığı bir miras devraldı. İstanbul Üniversitesi Cumhuriyet'in onuncu yılında, 1 Ağustos 1933'te açılırken, Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip şunları söylüyordu: "Bugün kuruluşu başlayan İstanbul Üniversitesi'nin dünkü İstanbul Darülfünunu ile hiçbir münasebeti yoktur. Üniversite yeni bir müessesedir. Ananesi kendi ile başlayacaktır!".

Şimdi bu tarihi parantezi kapatalım ve günümüze gelelim. Gerçekten de bu son günlerde, Üniversite sorunu Boğazıcı Üniversitesi'nde yaşananlar vesilesiyle gündeme oturmuşken, 88 yıl önce söylenmiş sözleri nasıl yorumlayabiliriz? Üniversitemiz gerçekten de kendi ananelerini yaratabildi mi? Bugün hangi sorunlarla karşı karşıya bulunuyor?

Aslında tarihi ve toplumsal bir kurum olan üniversiteler üç farklı kategoriden oluşurlar: öğretim üyeleri, öğrenciler ve idari görevliler. Bu haliyle toplumun bir parçasını teşkil ederler ve temel sorunları itibarıyla de sosyal kavgaların bir parçası olurlar. Böylece kuruma hâkim yönetim ve insan/toplum bilimleri anlayışı, genellikle egemen sınıfların parçası, baskısı ve zorlaması ile biçimlendirilmeye çalışılır. Buna direnenler ise iktidarın baskısı, yaptırımı ve zulmüyle karşılaşırlar.

Üniversite bir bilim yuvasıdır; fakat yine de üniversite bünyesinde en hayati unsuru öğrenci kitlesi teşkil eder. Nihayet bilim üniversite dışında, araştırma kurumlarında, özel laboratuvarlarda da yapılabilir, ama öğrencisiz bir üniversite tasavvur edilemez.

Üniversite sadece öğrencilerin dersleri izleyerek bilgi edindikleri, kişiliklerini geliştirdikleri bir kurum değildir. Aynı zamanda gençlerin bir arada yaşadığı, dostluklar kurduğu, ortak idealler geliştirdiği bir ortamdır. Bu nedenle sınıf çıkarlarını aşan, baskı ve zulme en çok direnenler de onlar ve onlarla aynı ruhu taşıyan hocaları olur. Zaten diktatörlerin, zalimlerin sık sık hedefi olmaları da bu yüzden. Hep provokatörlerin, hırslı hocaların, temsilcilerin aleti olmakla suçlanır, takibata uğrarlar; fakat özgür aklı, bilime ve ilerleme fikrine öncülük yapanlar ve bu nedenle geleceğe de damgasını vuracak olanlar yine bu gençler arasından çıkar. Zamanla içlerinden bir çoğu da "gençlik idealleri"ni terk ederek paranın, şöhretin ve kudretin cazibesine kapılsa bile!

Tarih üniversitelerde devrimci atılım örnekleriyle doludur. 19'uncu yüzyıl devrimleri en canlı simgesini ansam Delacroix'nun önlü tablosundaki öğrencide buluyoruz. Bizde de ilk kez Meşrutî bir anayasa ilan edilirken medrese öğrencileri Abdülhamid'i değil Mithat Paşa'yı destekledi ve gösteriler yaptılar. Aynı şekilde 20'nci yüzyılda Mayıs-68 kıvımları da üniversite kampuslarında atıldı ve yepyeni idealler dünyayı sarstı.

Peki, sonra?

Sonra devrimci atımları karşı-devrimci darbeler izledi ve hiçbir yerde de özgür, adil ve müreffeh bir toplum düzeni kurulamadı. Tam tersine, insanlık, iklim değişikliği, nükleer silahlar, pandemi ve yoksulluk belaları karşısında çaresiz kalmış rejimlere mahkûm edildi. Bu durumda, hala özgürlük savaşçıları ve üniversite gençliğini suçlayan ve susturmaya çalışanların, en azından geçmişteki karşı devrim girişimlerinin bugün nasıl anıldığını hatırlamaları gerekmez mi?

Söyler misiniz, bugün, yakın tarihte zulme uğramış, zindanlarda çürütülmüş, darağaççlarına yollanmış devrimci demokratlar mı saygıyla anılıp yüceltiliyor, yoksa onları "anarşist", "terörist", "hain" gibi yaftalarla ezen gerici cuntalar ve hükümetler mi?

Not: Üniversiteler tarihi "Toplumsal Değişme ve Üniversiteler" (İmge, 2000) başlıklı kitabımda ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

Bir Çağrımız Var

Az önce okuduğunuz haber, bağımsız bir medya organı tarafından size sunuldu. Bağımsız gazetecilik; sermayeye karşı halkı, sömürüye karşı emeği, eşitsizliğe karşı adaleti, savaşlara karşı barışı, piyasacılığa karşı temel hakları, talana karşı doğayı, erkek şiddetine karşı kadınları, istismara karşı çocukları savunmanın olmaz olmaz koşuludur.

Siz de gerçeğin sesini yükseltmek adına sorumluluk almak istiyorsanız, sadece birkaç dakikanızı ayırarak **BirGün'e abone olabilirsiniz** ve **#BirGünBenim** diyebilirsiniz.

Şimdiden sonsuz teşekkürler...
BirGün bizim; hepimizin.

BirGün
Benim

Dijital abonelik için tıklayınız

Üniversite yeni osmanlı bilim devrimci Fransa İstanbul tarihi İslam öğrenci Türkiye toplum baskı Cumhuriyet anayasa batı almanya bina din ilan